

УДК 340.0 (09) + 343.81

DOI 10.32755/sjlaw.2019.03.016

Іваньков І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2090-8011

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПЕРШОЇ КОДИФІКАЦІЇ ВИПРАВНО-ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УСРР

Статтю присвячено дослідженню правових засад функціонування системи виправно-трудоустанов на території України, визначення їх ролі і місця у державотворчому процесі в період становлення та розвитку різних форм української державності в першій половині ХХ ст.

Нова система економічних відносин вимагає вдосконалення чинної законодавчої бази, поглиблення реформ кримінально-виконавчої системи з метою подолання негативних засобів та методів виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: виправлення, Виправно-трудоустанов кодекс, виправно-трудоустанови, позбавлення волі, засуджені.

Постановка проблеми. Дослідження в історико-правовому аспекті питань, які стосуються виникнення та існування системи виправно-трудоустанов в Україні та нормативного регулювання її діяльності, в тому числі становлення структури, складу, функцій, форм і методів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну роль у дослідженні зазначеного періоду діяльності системи місць позбавлення волі відіграли наукові роботи радянських учених Р. С. Мулукаєва, М. О. Стручкова, Б. С. Утевського та сучасних українських дослідників функціонування системи виконання кримінальних покарань в Україні Л. В. Бородича, О. М. Джужи І. В. Іванькова, Я. Ю. Кондратьєва, П. П. Михайленка, О. І. Олійника, В. М. Трубнікова, Ю. О. Фролова та ін.

Мета статті. Спроба висвітлення процесу утворення, розвитку та функціонування центральних та місцевих органів управ-

ління системою виправно-трудових установ на території України та функціонування її структурних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. Початок 20-х років минулого століття в Україні, так само як і Росії, був відзначений формуванням нового радянського виправно-трудового законодавства, як правило, за рахунок видання нових відомчих нормативно-правових актів, спочатку Народним комісаріатом юстиції, а з грудня 1922 р. – Народним комісаріатом внутрішніх справ. 23 серпня 1922 р. в Україні був прийнятий Кримінальний кодекс, який юридично закріпив загальні засади призначення і застосування покарання, визначив його мету та категорії осіб, до яких може застосовуватись той або інший вид покарання.

НКВС УСРР, розуміючи необхідність і значення кодифікації норм кримінально-виконавчого права для зміцнення законності та правопорядку в місцях позбавлення волі, підвищення рівня управління ними, в серпні 1924 р. розробив проект Пенітенціарного Кодексу УСРР [1, с. 228–277]. Необхідно зазначити, що проект був підготовлений майже на 2 місяці раніше, ніж Виправно-трудовий кодекс РРФСР і значно відрізнявся від нього, перш за все, тим, що «орієнтувався здебільшого на останні досягнення пенітенціарної науки і практики» [1, с. 14]. Базовими закладами для неповнолітніх пропонувалось зробити реформаторіуми, система яких в Україні вже пройшла випробування часом. У УСРР пропонувалось залишити такий вид місць позбавлення волі як сільськогосподарські установи виконання покарань. Базовою установою в Україні, за статтею 15 проекту Пенітенціарного кодексу, повинен був залишитись будинок виправних робіт. Офіційно рішення доопрацювати проект мотивувалось тим, що поняття «пенітенціарний» не відображало завдань і сутності покарання в УСРР. У новій редакції український кодекс також отримав назву виправно-трудового, чим підкреслювалося, що, з одного боку, основне завдання місць позбавлення волі і органів

примусових робіт в Радянській державі — виправлення злочинців, і, з іншого боку, що найважливішим засобом їх виправлення є праця. В основу норм нової редакції кодексу були покладені положення, які знаходилися у ВТК РРСФР.

У той час, коли готувалась нова редакція проекту ВТК України, відбулися значні реорганізаційні зміни в структурі НКВС УСРР. Правове закріплення реорганізації відбулося 20 вересня 1924 р., коли ВУЦВК та уряд УСРР спільною постановою затвердили «Положення про НКВС» [2, с. 665–673]. Згідно зі ст. 17 на виправно-трудоий відділ НКВС УСРР покладались такі завдання: розробка за угодою з НКЮ питань пенітенціарної політики і режиму в місцях позбавлення волі; управління місцями позбавлення волі як загальнодержавного значення, так і тими, що знаходилися в безпосередньому підпорядкуванні виправно-трудоого відділу; керівництво місцевими виправно-трудоими органами і планомірним розподілом ув'язнених між місцями позбавлення волі, а також розробка планів про територіальне місцезнаходження таких; реорганізація старих і організація нових місць позбавлення волі та контроль за виконанням законів і заходів у галузі виправно-трудоого системи; розробка видів примусових робіт і організація таких як для осіб, позбавлених волі, так і для засуджених до покарання без позбавлення волі; організація трудових сільськогосподарських колоній і інших підприємств, складання планів робіт і перевірка їх виконання; керівництво діяльністю розподільних комісій і бюро примусових робіт; розробка штатів як місць позбавлення волі, так і губернських інспекцій, а також переміщення, призначення і звільнення в передбаченому законом порядку і випадках співробітників цих установ; керівництво діяльністю конвойних частин у галузі виконання ними оперативних завдань; сприяння органам Народного комісаріату охорони здоров'я у справі здійснення лікувально-санітарного нагляду і медичної допомоги в місцях позбавлення волі; складання і прове-

дення кошторисів для місць позбавлення волі, що перебувають на державному утриманні, та тих, що утримуються за рахунок місцевого бюджету, а також розробка за угодою із зацікавленими відомствами і установами норм усіх видів постачання як для ув'язнених, так і для службовців у місцях позбавлення волі; керівництво, за угодою з органами НКЮ, культурно-просвітницькою і політичною роботою в місцях позбавлення волі, а також справою шкільної, позашкільної та професійної освіти і розвитку ув'язнених.

Структурно виправно-трудоий відділ складався із загального відділення, адміністративно-пенітенціарної інспекції та виробничо-господарської інспекції.

Отже, адміністративні функції, що виконував НКВС після його реорганізації, не надавали політичного змісту діяльності наркомату та надто звужували його вплив у галузі адміністративного управління. Головний зміст діяльності НКВС і його місцевих органів у цей період становило керівництво міліцією республіки, виправно-трудою політикою та комунальним господарством.

Разом з діяльністю щодо підготовки нової редакції проекту ВТК УСРР виправно-трудоий відділ НКВС України продовжував напрацьовувати нові правові норми, які потім, у випадку позитивної їх реалізації, повинні були увійти складовою частиною до Виправно-трудоого кодексу. Таким чином, відбувалося накопичення як позитивного, так і негативного досвіду нормотворчості. У цей період ВТК НКВС УСРР були видані документи, що вдосконалювали правове становище ув'язнених – циркуляр № 49 від 15 листопада 1924 р. «Про порядок відбирання особистих грошей та цінностей від ув'язнених при надходженні до місць позбавлення волі», № 22 від 6 березня 1925 р. «Про неприпустимість грубого поводження з ув'язненими», № 94 від липня 1925 р. «Про порядок утримання в місцях позбавлення волі вагітних та жінок, які годують грудьми» [1, с. 48–70] тощо.

До процесу подальшої регламентації та деталізації порядку й умов відбування покарання у виді позбавлення волі активно включались інші державні органи. 30 квітня 1925 р. була прийнята постанова ВУЦВК та РНК України «Про внесення змін до статей 53 та 55 Кримінального кодексу УСРР та статті 473 КПК УСРР» [2, с. 702–703], яка змінила правила заміни позбавлення волі із суворою ізоляцією на позбавлення волі без суворої ізоляції, доповнила перелік осіб, що мали право порушувати клопотання про умовно-дострокове звільнення засудженого, чітко регламентувала сам порядок умовно-дострокового звільнення.

Верховний Суд України, у свою чергу, роз'яснив, що «у випадку хвороби засуджених, яка перешкоджає відбуванню призначеної судом міри соціального захисту у виді позбавлення волі, допускається відстрочка виконання вироку незалежно від того – відбувається вже призначена судом міра або її відбування ще не розпочалось» [2, с. 704].

Таким чином, слід зазначити, що період підготовки нового проекту ВТК України був насичений активним процесом пошуку і створення нових норм кримінально-виконавчого права, в першу чергу, спрямованих на вдосконалення правового статусу ув'язнених, забезпечення реалізації їх законних прав і інтересів. До цього процесу, крім безпосередніх органів управління місцями позбавлення волі, активно залучались й інші державні органи – Верховний суд, прокуратура, Народний комісаріат юстиції тощо.

6 жовтня 1925 р. проект ВТК УСРР був заслуханий на засіданні Раднаркому України, а 12 жовтня – на об'єднаному засіданні Президії ВУЦВК і РНК УСРР, які ухвалили рішення про представлення проекту на розгляд та затвердження черговій сесії ВУЦВК. 23 жовтня 1925 р. 2 сесія ВУЦВК IX скликання затвердила Виправно-трудоий кодекс УСРР, прийнявши постанову «Про надання чинності Виправно-трудоому кодексові УСРР», в якій було визначено строк надання чинності ВТК – з 15 листопаду 1925 р. [1, с. 306].

У Виправно-трудовому кодексі України [1, с. 307–343] знайшли своє відображення найважливіші положення з питань застосування кримінального покарання, закріплені в Основних засадах кримінального законодавства СРСР і союзних республік, що були прийняті 30 жовтня 1924 р. Основні засади кримінального законодавства СРСР і союзних республік визначили зміст поняття заходів соціального захисту судово-виправного характеру, до яких належали: об'явлення ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР та вигнання за межі СРСР назавжди; позбавлення волі з суворою ізоляцією; позбавлення волі без суворої ізоляції; примусові роботи без позбавлення волі; обмеження в правах; видалення за межі СРСР на встановлений строк; вигнання за межі союзної республіки або окремої місцевості із заборною проживання в тих або інших місцевостях (заслання та висилання); звільнення від посади; заборона займати визначену посаду, займатись видом діяльності або промислом; громадський осуд; конфіскація майна; штраф; запобіжні заходи тощо. Заходи соціального захисту застосовувались з метою запобігання злочинів, позбавлення суспільно небезпечних елементів можливості вчиняти нові злочини, а також здійснення виправно-трудового впливу на засуджених.

Структуру ВТК України 1925 р. становили «Загальні положення» та 21 глава: центральні і місцеві органи виправно-трудової справи; розподільні комісії; спостережні комісії; види виправно-трудових установ (ВТУ); порядок прийому ув'язнених до виправно-трудових установ; класифікація ув'язнених; загальні правила утримання ув'язнених у виправно-трудових установах; заходи дисциплінарного впливу у виправно-трудових установах; правила утримання в трудових сільськогосподарських, фабрично-заводських і ремісничих колоніях; правила утримання ув'язнених в перехідних трудових будинках; правила утримання в ізоляторах спеціального призначення; організація робіт у ви-

правно-трудовах установах; культурно-просвітницька робота у виправно-трудовах установах; медико-санітарна частина у виправно-трудовах установах; втечі ув'язнених; про застосування зброї особами, які належать до складу адміністрації, нагляду і варті виправно-трудової установи; вибуття ув'язнених з виправно-трудової установи; організація допомоги ув'язненим і особам, які звільняються з виправно-трудовах установ; організація примусових робіт без утримання під вартою; реформаторіуми і правила утримання в них неповнолітніх правопорушників; про порядок допуску до виправно-трудовах установ УСРР осіб, які не належать до службового складу таких.

Майже одночасно виправно-трудова кодекси були прийняті також в інших союзних республіках: у 1925 р. — у Грузинській і Азербайджанській РСР, у 1926 р. — у Білоруській і Узбецькій РСР, у 1927 р. — у Туркменській РСР [3, с. 126]. Порівняльний аналіз їх змісту доводить, що вони мали дуже багато спільних норм, оскільки втілювали єдину радянську виправно-трудова політику і були побудовані на єдиних принципах радянського виправно-трудова і кримінального права.

Висновки. Історично-правове значення Виправно-трудова кодексу УСРР полягає в тому, що в ньому законодавцем остаточно були встановлені та закріплені основні принципи радянського виправно-трудова права, визначені його основні завдання в умовах соціалістичного будівництва, зокрема: встановлення і здійснення системи виправно-трудова заходів з метою пристосування злочинних елементів до умов вільного правослухняного життя; побудова системи ВТУ; організація відповідного режиму в них; доцільна організація і застосування примусових робіт без утримання під вартою.

Список використаних джерел

1. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ: Говард Пресс, 1998. Т. 2. 456 с.

2. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: февраль 1917 – апрель 1918: сборник документов и материалов в трех томах: Т. 3 / сост.: И. В. Демкин, А. З. Мищенко, С. О. Розин, Е. П. Шаталина; под ред. С. М. Короливского // Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства УССР. Киев: Государственное издательство политической литературы УССР, 1957. 1000 с.

3. Братусь С. Н. Кодификация советского законодательства / Все-союзный научно-исследовательский институт советского законодательства. Москва: Юридическая литература, 1968. 446 с.

Ivankov I.

PECULIARITIES OF THE FIRST CODIFICATION OF CORRECTIONAL LABOR LEGISLATION OF THE USSR

The article addresses to the study of the legal functioning principles of the system of correctional labor institutions on the territory of Ukraine, their role and place determination in the state-building process during the formation and development of various forms of Ukrainian statehood in the first half of the 20th century.

The preparation period of the new project of the Correctional Labor Code of Ukraine was saturated with the active searching process and creation of new norms of criminal-executive law, primarily aimed at improving the legal status of prisoners, ensuring the realization of their legitimate rights and interests. The Correctional Labor Code of Ukraine reflected the most important provisions on the criminal punishment application, fixed in the General Principles of Criminal Legislation of the USSR and the Union Republics, adopted on October 30, 1924. The structure of the Correctional Labor Code of Ukraine in 1925 consisted of the "General Provisions" and Chapter 21: the central and local authorities of the correctional labor affairs; distributive commissions; observation commissions; types of corrective labor institutions (CLI); the procedure for reception of prisoners to correctional labor institutions; classification of prisoners; general rules for the prisoners detention in correctional labor institutions; measures of disciplinary influence in correctional labor institutions; detention rules in labor agricultural, factory and craft colonies; detention rules of prisoners in transitional labor houses; detention rules in special-purpose insulators; organization of work in correctional labor institutions; cultural and educational work in correctional labor institutions; medical-sanitary department in correctional labor institutions; prisoners' escape; on the use of weapons by persons belonging to the administration, supervision and

guardianship of a corrective labor institution; prisoners` release from a correctional institution; organization of prisoners` assistance and persons released from correctional labor institutions; organization of forced labor without detention; reforming laws and rules for keeping juvenile offenders; on the procedure of admittance to the correctional labor institutions of the Ukrainian SSR of persons not belonging to the official staff.

Key words: *correction, Correctional Labor Code, correctional labor institutions, deprivation of liberty, prisoners.*

References

1. Radov, G. O. and Reznik, I. I. (1998), *The textbook on the history of the penitentiary system of Ukraine*, Howard Press, Kyiv, Vol. 2, Part 1.
2. Demkin, I. V., Mischenko, A. Z., Rosin, S. O. and Shatalina, E. P. (1957), *Great October Socialist Revolution in Ukraine: February 1917 - April 1918, The struggle for the distribution and strengthening of Soviet power in Ukraine: December 1917 - April 1918*, collection of documents and materials in three volumes, Kyiv, State Publishing House of Political Literature of the USSR, Vol. 3.
3. Bratus, S. N. (1968), *Codification of Soviet Legislation*, All-Union Scientific Research Institute of Soviet Law, Law Literature, Moscow.